

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

*Матеріали Всеукраїнської
науково-практичної конференції
м. Київ, МАУП, 27 жовтня 2006 р.*

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2008

ББК 63.3(4УКР)я43
С76

Відповідальний редактор *В. М. Чирков*
(видання здійснене в рамках проекту
“Наукові праці МАУП”)

Становлення і розвиток української державності: Матеріали Всеукр.
С76 наук.-практ. конф., Київ, МАУП, 27 жовт. 2006 р. — К.: ДП «Вид. дім
«Персонал», 2008. — 408 с.: іл. — Бібліогр. в кінці статей.

ISBN 978-966-608-972-7

У пропонованому збірнику подано статті учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої найважливішій проблемі сьогодення — становленню України як держави. Розглядається формування державності в Україні у різні періоди історії та в різних аспектах.

Для науковців і державних службовців, політиків і політологів, викладачів і студентів, а також усіх, хто цікавиться розвитком Української держави і суспільства.

ББК 63.3(4УКР)я43

ISBN 978-966-608-972-7

© Міжрегіональна Академія управління
персоналом (МАУП), 2008
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008

ЗМІСТ

Щокін Г. В. <i>Вітальне слово</i>	6	Утвенко В. В. <i>Фіскальна політика Гетьманату за правління Кирила Розумовського</i>	73
Головатий М. Ф. <i>Етнічна ідентифікація українства: чому вона потрібна</i>	7	Омельчук В. В. <i>Механізм інтеграції національних меншин та їх особливості</i>	79
Яременко В. В. <i>Розмисел з примруженим оком про українську державну залежну незалежність або незалежну залежність</i>	15	Вознюк П. Ф. <i>Іноземний геополітичний лобізм в Україні</i>	91
Шилов Ю. О. <i>Найперша у світі державність і походження українського козацтва</i>	21	Пиріг П. В. <i>До питання про становлення Української державності під час визвольної війни українського народу середини XVII ст.</i>	100
Прилуцький Р. Б. <i>Про роль права у становленні української державності</i>	37	Омельчук В. В., Омельчук М. В. <i>Державна політика Гетьманату щодо інституційного забезпечення судової реформи 1760–1763 років</i>	110
Сацький П. В. <i>Економічна частина договорів, підписаних у Брест-Литовську, і статус Української Народної Республіки як держави на міжнародній арені</i>	48	Доманський В. А. <i>Щодо захисту Української держави і суспільства від катаклізмів та надзвичайних ситуацій (організаційно-правовий аспект)</i>	118
Мищак І. М. <i>Механізми державного підпорядкування і радянізації Західної України в 1939–1941 рр.: політико-правовий аспект</i>	56	Наумов В. Л. <i>Права людини у контексті конституційних засад інформаційних відносин в Україні</i>	121
Тимофієнко Л. П. <i>Актуальні проблеми управління інтелектуальною власністю в контексті приєднання України до СОТ</i>	63	Солдатенко В. В. <i>Інвестиційно-інноваційна модель — шляд до зростання економіки України</i>	126
Бадунь Г., Марценюк Н., Славінський А. <i>Політична опозиція в Україні після президентських виборів 2004 року: від інаугурації Президента України Віктора Ющенка до відставки уряду Юлії Тимошенко</i>	66	Базась М. Ф., Левочко М. Т. <i>Особливості взаємодії моделі і моделювання в економічній освіті</i> ..	134
		Малютін І. А. <i>Провідна роль держави у превалюванні моральних принципів у праві</i>	138
		Данішевський Г. В. <i>Ринкові відносини і національні інтереси</i>	142

ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА ГЕТЬМАНАТУ ЗА ПРАВЛІННЯ КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО

Становлення і розвиток української державності, с. 73–78

Проблема фінансової системи Лівобережної України, зокрема в період гетьманування К. Розумовського (1750–1764), належить до малодосліджених тем української історіографії. Хоча окремі питання фінансової системи Гетьманату середини і другої половини XVIII ст. розглядались у працях В. Барвінського, О. Лазаревського, М. Слабченка, В. Мякотіна, В. Мордвінцева, П. Дідусенка та О. Ліцєвої, на сьогодні практично відсутнє комплексне дослідження цієї проблеми. Розглянемо насамперед основні напрями фінансової політики гетьмана К. Розумовського, а також види державних податків, що надходили до військового скарбу Гетьманату.

Період XVIII ст. характеризується посиленням наступом царизму на автономні права України, у тому числі на фінансову систему, яка являла собою один з найголовніших атрибутів української державності. Поразка у визвольних змаганнях під проводом І. Мазепи ознаменувала поступову втрату фінансової незалежності Гетьманату. Вже за часів гетьманування І. Скоропадського (1708–1722) кошти на утримання десяти російських полків, розташованих на теренах Лівобережної України, які збиралися з посполитих, міщан і частини козаків, у декілька разів перевищували річний бюджет Гетьманату і на

1722 р. дорівнювали 240 тис. руб. Водночас річний бюджет Гетьманату в 1722 р. становив 45,5 тис. рублів, а у 1723 р. — 85,9 тис. руб. [8, 138–139].

За часів Першої Малоросійської колегії (1722–1727), а ще більше за правління Гетьманського уряду (1734–1750), фінансова система Гетьманату була поставлена під контроль Російської імперії. Сільське та міське населення, а також більшість козаків продовжували сплачувати податки, так звані “порції” та “рації”, на утримання російських полків, які на середину XVIII ст. становили у грошовому еквіваленті майже 117 тис. руб., тоді як гетьманському уряду в 30–40-х роках царські чиновники залишали бюджетних надходжень близько 59 тис. руб., з яких 50 % запланованих коштів не добирали [1, 225–226; 9, 8–9].

Російсько-турецька війна 1735–1739 рр., яка лягла важким тягарем на плечі українського народу, на десятки років розорила Гетьманат. У цих умовах податки платило здебільше населення, яке займалося промислами і торгівлею. 1 лютого 1749 р. царський Сенат видав наказ про заборону виробництва горілки в Україні на два роки більшість населення, за винятком світських і духовних землевласників, а також виборних козаків, та й ті мали скоротити виробниц-

тво на 50 %. Цей захід царського уряду, який був пов'язаний з неврожаєм та дорожнечою хліба, завдав удару по українським фінансам, адже прибутки з гуральництва та шинкування в окремі роки становили до 45 % бюджетних надходжень Гетьманату. Внаслідок сенатського наказу на 1750 р. в українській скарбниці залишилося 500 руб. [10, № 95, 161].

У такому фінансовому стані отримав владу гетьман Кирило Розумовський (1750–1764), з ім'ям якого пов'язане нетривале відродження української державності.

Стратегічною метою гетьмана К. Розумовського у фінансовій політиці було впорядкування місцевих фінансів і безперервне наповнення українського бюджету. Тому фінансова політика уряду К. Розумовського була спрямована:

- на ліквідацію негативних наслідків дії наказу 1749 р.;
- встановлення гетьманського контролю над митними зборами;
- пошук нових джерел надходжень до військового скарбу.

Крім цього, гетьман К. Розумовський прагнув зменшити тягар державних повинностей населення Лівобережної України (підводної, утримання пошти, гінців, будівництво фортець), які виконувалися здебільшого на користь російської сторони і були дуже обтяжливими для українських громадян.

Для втілення в життя своєї фінансової політики гетьман деякий час мав підтримку з боку високопоставлених чиновників Санкт-Петербурга, зокрема від свого брата Олексія Розумовського, неофіційного чоловіка імператриці Єлизавети. Так, уже через рік гетьману вдалося скасувати наказ Сенату від 1 лютого 1749 р. [3, 67–68].

На з'їзді старшин у Глухові, який відбувся 7 лютого 1752 р., вдалося впорядкувати збори з виробництва і продажу алкогольних напоїв. Було підтверджено вільне виробництво алкогольних напоїв для всіх категорій населення, запроваджені єдині в Гетьманаті збори з горілчаного казана — 1,2 руб., при цьому показанщина, яку сплачували козаки, була вдвічі меншою, ніж для сільського та міського населення. Крім цього, з носатки вишинкованої горілки збирали по 20 коп., скатного від продажу за кордон і в межах Лівобережної України від куфи (5 відер) горілки брали по 25 коп. До цього часу збори з гуральництва в кожному з полків були різними. Так, у Грунській та Куземинській сотнях Гадяцького полку показанщина становила 1,2 руб., в інших сотнях полку — 60 коп., у Ніжинському полку — 1,25 руб., Київському — 1,5 руб. [3, 73; 4, 20].

Для більш стабільного надходження коштів від продажу алкогольних напоїв до військового скарбу скарбові шинки на території Гетьманату почали передавати у відкуп. Наприклад, у 1752 р. деякі представники козацької старшини і заможних міщан взяли на відкуп право продажу алкогольних напоїв на всій території Гетьманату за 54845 руб. 85 коп., що становило понад 90 % усіх бюджетних надходжень Лівобережної України в попередні роки. У 1760 р. російський купець Дмитро Московітинов з двома українськими купцями взяли на відкуп шинки в Києві, Ніжині та Переяславі на 6 років за щорічну платню по 5810 руб. [4, 32–33].

Своїми діями гетьман К. Розумовський відродив орендні збори часів Самойловича та Мазепи, які були одним з головних джерел надходжень до військового скарбу і не обтяжували населення.

Таблиця 1

Полк	Показники зборів індукти за 1751–1752 рр., руб.	
	вересень–січень	січень–травень
Ніжинський	5602,99	6441,35
Київський	791,84	618,90
Чернігівський	548,66	186,96
Стародубський	1095,08	1410,76
Полтавський	786,04	406,37
Миргородський	849,12	384,45
Лубенський	1109,66	586,64
Гадяцький	366,47	329,10
Прилуцький	16,01	56,60
Переяславський	39,42	130,12
<i>Разом</i>	11175,19	10631,25

На середину XVIII ст. митні збори (ввізне та вивізне мита), які складали 2 % вартості товарів, йшли на користь Генеральної військової канцелярії, а також царських чиновників. У 1749 р. ввізне та вивізне мита (індукта та евекта) були скасовані терміном на два роки. У 1751 р. гетьману вдалося поставити під свій контроль зовнішні та внутрішні мита, що додатково дало значні кошти до військового скарбу.

Наприклад, у вересні — травні 1751–1752 рр. лише надходження від ввізного мита (індукти) складали 21806 руб. 44 коп. У табл. 1 наведено показники зборів індукти за 1751–1752 рр. у десяти полках.

Навіть якщо припустити, що в останню третину року збиралося не менше 10 тис. руб., то лише ввізне мито давало надходжень до військового скарбу не менше 32 тис. руб. [15, т. 3, 164].

У табл. 2 наведено розмір митних зборів (індукти та еквівалента) за різні товари.

Однак уже на початку 50-х років XVIII ст. влада при російському дворі перейшла від групи Розумовських до групи Шувалових, які 16 березня

1753 р. запропонували Сенатові скасувати в містах внутрішні митниці та збори, а перекласти цю суму прибутків на “портовые и пограничные таможенные сборы”. Крім цього, було запропоновано запровадити додаткові зовнішньоторговельні мита, збільшивши їх до 13 коп. з 1 руб. Сенат ухвалив проект 18 серпня 1753 р., а 20 грудня 1753 р. вийшов іменний маніфест імператриці Єлизавети про скасування внутрішніх мит і зборів у Російській імперії, в тому числі на кордоні з Гетьманатом [12, т. 13, № 9506, 204–205; № 10164, 837–838].

Тобто відбувся наступ на українську зовнішню торгівлю. Наказ Єлизавети Петрівни 15 липня 1754 р. скасовував індуктний збір на кордоні між Росією та Лівобережною Україною, який у 1753 р. дав прибутків до військового скарбу на суму 48148 руб. 85 коп. На кордоні Гетьманату з Річчю Посполитою ще зберігалися 2 % -ві митні збори, але якщо товари довозили до Російського кордону, то додатково сплачували 11 коп. з 1 руб. [12, т. 14, № 10258, 124; 5, 111, 199; 2, 54]. К. Розумовський спробував опротестувати дії наказу, доводивши в

Таблиця 2

Найменування товару	Розмір збору, руб.	Найменування товару	Розмір збору, руб.
Товар грецький		Штука каруну	0,30
Пачка красного паперу	1,60	Штука ліктьового сукна	0,24
Десять поясів верблюжих	0,06	Штука бенклевого сукна	0,12
		Штука штомеду	0,30
Бунт соф'яну	0,10	Штука гарусу	0,12
Товар московський		Камінь міді	0,14
Тисяча білок	0,60	Мажа солі	0,20
Бунт лисиць	0,50	Товар Малоросійський	
Сорок горностаїв	0,10	Віз тютюну	0,50
Пара душек лисячих	0,02	Віз ганусу	0,80
Касяк лудану	0,02	Куфа горілки	0,20
Канц московського полотна	0,02	Віз, що до Шленська ходить	0,10
Товар польський		Віз, що до Москви ходить	0,04
Чвертка тонкого сукна	0,80	Віз прядива	0,20

Колегії іноземних справ, що з давніх часів індукта збиралася не до царського скарбу, а до гетьманського, і просив повернути індуктні збори, які, за його свідченням, давали прибутку до 50 тис. руб. на рік. Міністр закордонних справ Бестужев не поспішав допомагати Розумовському, який був змушений листуватися безпосередньо з імператрицею Єлизаветою. Зрештою, 1 грудня 1755 р. був прийнятий митний статут, розділ I якого скасовував на території Гетьманату всі зовнішні та внутрішні мита (індукту, евеку, покуховне, скатне, “ярмаркового и торгового поковшевого сбора, с мельниц, войсковой части размерового дохода, показанщины, с винокурных котлов” та ін.). Запроваджувався єдиний митний тариф 13 коп. з 1 руб. по всій території Російської імперії [12, т. 14, № 10486, 414; 5, 132–133; 7, 11].

У 1755 р. гетьману Розумовському все-таки вдалося компенсувати втрати коштів від індуктних зборів за рахунок царської скарбниці. Так, із зібраних прикордонних мит з перево-

лочанського та кременчуцького перевозів, які контролювали царські чиновники, сума в понад 48 тис. руб. мала виділятися на користь гетьмана. Якщо не вистачало цієї суми, то нестачу коштів мали компенсувати збори з інших митниць. Наприклад, у 1755 р. всі 6 митниць на кордоні з Польщею давали прибутків на суму 52591 руб., з яких понад 90 % надходило до Гетьманського скарбу. Також К. Розумовському до кінця свого гетьманування вдалося зберегти збори з млинів, показанщину, скатне, значну частину торговельних зборів місцевого характеру [5, 199–200; 11, т. 1, вип. 1, 148; 15, т. 2, 36]. Однак новий митний тариф 1757 р. остаточно встановив контроль царського уряду над митними зборами.

Зазначимо, що за часів свого гетьманування К. Розумовському вдалося впорядкувати збори з млинів, виробництва меду, тютюну. Значна частина ярмаркових зборів місцевого характеру була передана до відомства полкових адміністрацій. Вагові та торговельні збори в містах закріплю-

валися, як і раніше, за магістратами та ратушами, що давало змогу останнім утримувати міську владу та виконувати державні повинності. Крім цього, міста отримували прибутки з оброчних статей, міських сіл, а особливо з продажу горілки на власній території [14, 421–422; 15, т.1, 104; 13, 66].

Наприклад, наприкінці гетьманування К. Розумовського річні прибутки Києва становили 9708 руб., Козельця — 1074 руб., Переяслава — 2878 руб., Пирятина — 660 руб., Ніжина — 600 руб.; Лубен — 550 руб., Остра — 431 руб. [13, 66; 6, т. 2, 65].

Також К. Розумовському вдалося впорядкувати і збори з рангових гетьманських маєтностей, запровадити єдині податки від 50 коп. до 1,2 руб. з двору залежно від прибутків селянської родини [6, т. 1, 281; 11, т. 1, вип. 2, 127–128].

Було обмежено надання підвід з тягловою силою сільським, міським населенням та значною частиною козаків для потреб гетьманських чиновників, які видавалися за гетьманськими універсалами, де вказувалася кількість підвід [6, т. 3, 96].

Універсалом від 1754 р. К. Розумовський заборонив полковникам залучати до робіт і стягувати податки з виборних козаків, які безпосередньо відбували військову службу. Винний позбавлявся частини майна на користь постраждалого, а також відшкодовував йому збитки у подвійному розмірі [14, 78].

Таким чином, фіскальна політика гетьмана К. Розумовського сприяла на деякий час впорядкуванню фінансів, наповненню військового скарбу, прибутки якого тільки від промислів і митних зборів перевищували 100 тис. руб. Були дещо зменшені державні повинності населення Лівобе-

режної України. Однак в умовах наступу царизму на автономні права України гетьманська адміністрація не могла встановити повний контроль над фіскальною системою Лівобережної України. Витрати населення на утримання російських полків і чиновників в окремі роки вдвічі перевищували річний бюджет Гетьманату, та й власні прибутки К. Розумовського, які щорічно складали 100 тис. руб., були не набагато меншими за державний бюджет України. Зрештою, втрата Україною прибутків від митних зборів також свідчила про посилення впливу царського уряду на фіскальну політику гетьмана К. Розумовського.

Література

1. *Барвинский В. А.* Крестьяне в Левобережной Украине в XVII — XVIII вв. — Харьков, Тип. Зильберга, 1909. — 300 с.
2. *Белашов В. І.* Глухів — столиця Гетьманщини (до Глухівського періоду історії України (1708–1722)). — Глухів, 2005. — 219 с.
3. *Василенко Н. П.* Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII–XVIII в. — К.: Друк. УАН, 1927. — 115 с.
4. *Гуральне право та право шинкувати горілкою в Лівобережній Україні до кінця XVIII в. (до історії фінансового права Лівобережної України).* — Б. м. і б. р. — 53 с.
5. *Дідусенко П. М.* Розвідки про митну справу в українській державі — Гетьманщині в першій половині та середині 18 століття. — К., 2002. — 218 с.
6. *Лазаревский А. М.* Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления: В 3 т. — К., 1888–1902.
7. *Лицовева О. В.* Митна справа в Гетьманщині в другій половині XVII–XVIII ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 2003. — 16 с.

8. *Мельник Л. Г.* Гетьманщина першої чверті XVIII століття. — К.: ІЗМН, 1997. — 231 с.
9. *Мордвинцев В. М.* Государственные налоги и повинности монастырских крестьян Левобережной Украины в XVIII веке. — К.: Знання, 1998. — 184 с.
10. Мотыжинский архив. Акты Переяславского полка XVII–XVIII вв. — К.: Изд. Андрея и Александра Савицких, 1890. — 223.
11. *Мякотин В. А.* Очерки социальной истории Украины в XVII–XVIII в. — Прага, 1924–1926.
12. *Полное собрание законов Российской империи.* — СПб., 1830. — Т.13. — 947 с.; Т.14. — 893 с.
13. *Путро А. И.* Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVIII в. — К.: Выща шк., 1988. — 142 с.
14. *Слабченко М. Е.* Малорусский полк в административном отношении. — Одесса: Техник, 1909. — 436 с.
15. *Слабченко М. Е.* Организация хозяйства Украины от Хмельниччины до мировой войны: В 3 т. — Одесса, 1922–1923.